

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник народної освіти України,
перший проректор
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Важливим для теорії кримінального права і правозастосовної діяльності є з'ясування питання, що стосуються поняття родового об'єкта і системи злочинів проти основ національної безпеки України та загальної характеристики цих злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями зазначених питань у різні періоди займався багато вчених у галузі кримінального права, серед них: В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, О.Ф. Бантишев, Г.В. Андрусів, В.К. Грищук, І.В. Зозуля, С.Я. Кравець, А.В. Кучера, В.О. Навроцький, Ю.В. Баулін, О.С. Сутула та ін. Проте і сьогодні окреслена проблема не отримала свого належного вирішення.

Метою статті є з'ясування поняття, родового об'єкта, системи злочинів проти основ національної безпеки України в межах загальної характеристики цих злочинів.

Основні результати дослідження. В умовах світової економічної кризи та економічних негараздів в Україні, загострення політичної боротьби, незбалансованості участі держави у формуванні нових економічних відносин, посилення на світовому тлі екстремізму, гостро встає питання про захист кримінально-правовими засобами відносин, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України.

Серед актуальних проблем удосконалення кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти основ національної безпеки є: 1) місце цієї категорії складів злочинів у системі КК України; 2) межі і визначеність об'єкта кримінально-правової охорони; 3) структура (наповнення) відповідного розділу КК України і класифікація злочинів проти основ національної безпеки України; 4) техніко-юридичні і змістовні компоненти окремих складів злочинів, з позицій виявлення прогалин правового регулювання, колізій правових норм; 5) кваліфікація цих діянь.

У системі Особливої частини КК України розділ стосовно злочинів проти основ національної безпеки поставлений на перше місце. Натомість, Конституція України 1996 р. змінила пріоритети в захисті держави і особи. В ній зазначається що людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1]. Такий підхід обумовлений насамперед ємкістю і широтою родового об'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 109-114 КК України.

В якості такого родового об'єкта цих злочинів у КК Польщі та КК Італії виступають: основні політичні й економічні інтереси.

У КК Куби та КК Китаю зовнішня і внутрішня безпека, а КК Франція і КК Японії основоположні інтереси нації, у КК Росії родовим об'єктом державних злочинів є основи конституційного ладу і безпека держави.

Не можна не бачити, що родовий об'єкт злочинів, які нами розглядаються, визначений глобально і не відповідає тій системі злочинів, які передбачені розділом 1 Особливої частини КК України. Слід акцентувати увагу на тому, що національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потребу в гідних умовах життєдіяльності [2, с. 3].

Важливо звернути увагу на те, що пріоритетними національними інтересами України в Концепції національної безпеки України визначені: 1) створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; 2) досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності; гарантування прав української нації та національних меншин України; 3) забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; 4) створення самодостатньої ринкової економіки; 5) забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства тощо [3].

У КК України 2001 р. система злочинів проти основ національної безпеки України не має ділення на особливо небезпечні та інші державні злочини.

В залежності від розуміння джерел небезпеки, а отже, безпосередніх об'єктів пропонуються різні погляди на класифікацію злочинів проти основ національної безпеки, в тому числі і в Україні. Так, А. В. Наумов, з обмовкою про відому умовність, пропонує наступну класифікацію злочинів:

1) злочини, що посягають на зовнішню безпеку Російської Федерації: державна зрада (ст. 275 КК); шпіонаж (ст. 276 КК);

2) злочини, що посягають на легітимність державної влади: насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади (ст. 278 КК); збройний заколот (ст. 279 КК);

3) злочини, що посягають на конституційний принцип політичної різноманітності і багатопартійності (як один із складників основи конституційного ладу): посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 277 КК);

4) злочини, що посягають на економічну безпеку і обороноздатність Російської Федерації: диверсія (ст. 281 КК); розголошення державної таємниці (ст. 283 КК); утрата документів, що містять державну таємницю (ст. 284 КК);

5) злочини, що посягають на конституційну заборону розпалювання расової, національної і релігійної ворожнечі (як один із складників основи конституційного ладу), а також є проявами екстремізму: розпалювання ненависті чи ворожнечі, а рівно приниження людської гідності (ст. 282 КК); публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК); організація екстремістського співтовариства (ст. 282 КК), організація діяльності екстремістської організації (ст. 282 КК) [4, с. 570].

С. В. Д'яков, А.А. Ігнатов, М.Т. Карпушин класифікацію державних злочинів (проти основ конституційного ладу і безпеки держави) представляють у такому виді:

1) злочини, що посягають на зовнішню безпеку: державна зрада (ст. 275 КК); шпіонаж (ст. 276 КК); розголошення державної таємниці (ст. 283 КК); утрата документів, що містять державну таємницю (ст. 284 КК);

2) злочини, що посягають на внутрішню безпеку: посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 277 КК); насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади (ст. 278 КК); збройний заколот (ст. 279 КК); публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК); розпалювання ненависті чи ворожнечі, а рівно приниження людської гідності (ст. 282 КК); організація екстремістського співтовариства (ст. 282 КК); організація діяльності екстремістської організації (ст. 282 КК);

3) злочини, що посягають на економічну безпеку: диверсія (ст. 281 КК) [5, с. 25-26].

В.В. Лунеев усі державні злочини в чинному законодавстві Російської Федерації ділить на дві групи: злочини проти основ конституційного ладу (ст. 277-280, 282 КК) і злочини проти зовнішньої держави (275, 278, 281, 283, 284) [6, с. 817].

М.І. Хавронюк злочини проти основ національної безпеки України класифікує таким чином :

1) проти основ національної безпеки у політичній сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

2) проти основ національної безпеки в інформаційній, економічній, науково-технологічній і війсьній сферах: державна зрада (ст. 111КК); шпигунство (ст. 114КК);

3) проти основ національної безпеки в економічній і війсьній сферах (ст. 114 КК) [7, с. 243-271].

Слід звернути увагу на те, що зазначені вище автори підходять до класифікації аналізованих злочинів, виходячи із запропонованого ними їх родового об'єкта та об'єкта конкретних складів злочинів. Так, А. В. Наумов під родовим об'єктом цих злочинів розуміє суспільні відносини, що забезпечують стабільність і нормальне функціонування державної влади в цілому, а також її окремих інститутів і органів; цей об'єкт має такі складові: основи конституційного ладу і безпеки держави; забезпечення нормального функціонування органів державної влади, державної служби і органів місцевого самоуправління; незалежність і нормальне функціонування судових органів, нормальне функціонування органів виконавчої влади в сфері управлінської діяльності [8, с. 315]. Основи конституційного ладу Російської Федерації визначені в гл. 1 Конституції РФ, яка закріплює вихідні принципи конституційного ладу, економічних відносин, політичної системи суспільства [8, с. 315]. Ці основи закріплюють форму державної влади в РФ (ст. 1); визнають людину, її права і сво-

боди вищою цінністю (ст. 2), визначають народ як носія суверенітету і джерело державної влади (ст. 3), встановлюють межі суверенітету РФ (ст. 4), проголошують і гарантують свободу економічної діяльності і рівність усіх форм власності (ст. 8), закріплюють принципи розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 11), визначають співвідношення дії Конституції РФ і інших законів та інших нормативних та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів (ст. 15). Змістом цих цінностей є основи конституційного ладу — невід’ємна частина родового об’єкта цих злочинів [8, с. 316]. Безпека держави — складова частина безпеки (поряд з безпекою особи і суспільства) [9, с. 316]. Це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [9, с. 317]. До основних об’єктів безпеки відносяться: особа, її права і свободи; суспільство його матеріальні і духовні цінності; держава її конституційний лад, цілісність [7, с. 317].

Отже, виходячи з означеного вище А.В. Наумов здійснив класифікацію аналізованих злочинів на п’ять груп. Цю класифікацію піддає критиці С.В. Д’яков. Він виходить з того, що родовим об’єктом зазначених злочинів є державна безпека як стан стабільності, міцності і захищеності конституційного ладу від тих джерел небезпеки, які реально є в сучасних умовах переходу Росії до нового суспільно-економічного ладу [5, с. 23]. Виходячи з цього він вважає, що ця класифікація має вади: по-перше, в ній відсутня єдина основа класифікації, а отже позбавлена наукової послідовності і чіткості; по-друге, злочини передбачені ст. ст. 278, 279 КК, посягають не на легітимність державної влади, а на внутрішню безпеку або політичну систему [5, с. 24]. Слід погодитися з С.В. Д’яковим, що легітимність це визнання або підтвердження законності якого-небудь права, повноваження [4, с. 281], безумовно страждає при вчиненні цих злочинів, але об’єктом цих діянь виступає внутрішня безпека як стан захищеності конституційного ладу від внутрішніх загроз [5, с. 24]; по-третє, злочини, передбачені ст. 283 КК (розголошення державної таємниці), ст. 284 КК (втрата документів, що містять державну таємницю не відносяться до аналізованих злочинів [5, с. 25]. А отже, С. В. Д’яков здійснює свою класифікацію через спрямованість джерел загроз, які викладені вище.

А. В. Наумов, критикуючи позицію С. В. Д’якова, зазначає, що ніхто не сперечається, що зовнішня і внутрішня та економічна безпека має відносно самостійний зміст, але законодавець, конструюючи норми про ці злочини, створив склади злочинів, в яких той або інший аспект безпеки держави як об’єкт відповідних злочинів поєднується з іншими аспектами цієї безпеки [8, с. 319]. Крім того, А. В. Наумов критикуючи В. В. Лунєєва стосовно його класифікації означених злочинів, вважає, що основи конституційного ладу і зовнішня безпека держави в аспекті сформульованих у КК РФ злочинів — це також не конкуруючі один із одним, а частково співпадаючі поняття [8, с. 321].

М. І. Хавронюк родовим об’єктом злочинів проти основ національної безпеки визначає національну безпеку України в різних її сферах [9, с. 25]. Його класифікація злочинів у цій сфері і є наслідком такого визначення.

Уявляється, що всі перераховані визначення родового об'єкта аналізованих складів злочинів, а також їх класифікація не використовує єдину класифікуючу основу (підставу) — суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

На підставі викладеного і в залежності від сфер (відносин) з основ національної безпеки України всі злочини, що входять до цього розділу необхідно класифікувати наступним чином:

1) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

2) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної безпеки України. До них відносяться: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

3) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній сферах та сфері обороноздатності. До них відноситься диверсія (ст. 113 КК).

Суспільна небезпечність цих злочинів характеризується завданням істотної шкоди відносинам з охорони конституційного ладу та інших складових з основ національної безпеки України, а також загрозою завдання такої істотної шкоди відносинам з охорони основ національної безпеки України. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» такими основами зазначеної безпеки є рівень захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, забезпечення сталого розвитку складових зазначених нами елементів від внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже, виходячи із зазначеного закону України напрямки основ національної безпеки стосуються політичної, економічної, соціальної, військової, екологічної, науково-технологічної та інформаційної сфер.

Висока суспільна небезпечність цих злочинів і є підставою для віднесення більшості з них до особливо тяжких або тяжких злочинів (особливо тяжкі — ч. 3 ст. 110 КК, ст.ст. 111-114 КК, тяжкі, передбачені в ч.1 ст.109 КК). З цієї групи, передбачених розділом першим Особливої частини КК України лише діяння, описані ч.ч. 2 і 3 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК, віднесені за класифікацією до злочинів середньої тяжкості.

Для інших злочинів, які також опосередковано спрямовані на відносини, що в тій чи іншій мірі забезпечують національну безпеку, відсутня антидержавна мета та мотиви підірвати або послабити Українську державу, змінити її територіальну цілісність, конституційний лад тощо.

Отже, родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки у політичній, економічній сферах, у сфері державного сувере-

нітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технологічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

З об'єктивної сторони всі злочини, передбачені розділом першим Особливої частини КК України, вчиняються шляхом дії. При цьому, виходячи з їх підвищеної суспільної небезпеки, законодавець більшість із них конструює як злочини з формальним складом. Деякі з цих злочинів формуються як усічені склади — момент їх закінчення законодавець переносить на попередні стадії вчинення злочину (готування або замах). Наприклад, згідно ч. 1. ст. 109 КК, змова про вчинення дій, передбачених у цій частині (готування), вважається як закінчений злочин. Натомість посягання на життя державного чи громадського діяча (замах на вбивство або вбивство), відповідно до ст. 112 КК вважається закінченим злочином з моменту замаху на вбивство цих осіб.

Час і обстановка вчинення злочину є обов'язковими ознаками лише однієї із форм державної зради: перехід на бік ворога може бути вчинений тільки у воєнний час або в період збройного конфлікту.

З суб'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України вчиняються лише умисно. Умисел у цих злочинах може бути лише прямий. На прямий умисел вчинення цих злочинів указує спеціальна мета як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених цим розділом.

Мотиви злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути різними і на кваліфікацію діянь не впливають, оскільки ця ознака не є обов'язковою для суб'єктивної сторони зазначених злочинів.

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути фізичні осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку ((суб'єктами злочинів, передбачена ст.ст. 112 і 113 КК України) можуть бути особи, які до моменту вчинення злочину досягли 14-річного віку).

Для двох складів злочинів, передбачених ст.ст. 111, 114 КК України є характерний спеціальний суб'єкт: 1) для злочину, передбаченого ст. 111 КК — це тільки громадяни України; 2) для злочину, передбаченого ст. 114 КК — це тільки громадяни іноземної держави або особи без громадянства. Для двох злочинів суб'єкт злочину є кваліфікуючою ознакою (ст. ст. 109, 110 КК) — це представник влади.

Таким чином, під злочинами проти основ національної безпеки України необхідно розуміти, передбачені КК України вчинені з прямим умислом і спеціальною метою суспільно небезпечні діяння (злочини), що посягають на відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України у політичній та економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Висновки. На підставі вищевикладеного потрібно сформулювати такі положення цієї статті:

1) у системі Особливої частини КК України розділ стосовно злочинів проти основ національної безпеки України має здійснити стосовно зміни пріоритетів у захисті держави і особи, визначених Конституцією України 1996 року;

2) для класифікації злочинів проти основ національної безпеки (побудови їх системи) необхідно використовувати єдину класифікуючу основу (підставу) – суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством;

3) родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони національної безпеки у політичній, економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності та обороноздатності держави, у сфері науково-технологічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз;

4) система злочинів проти основ національної безпеки повинна мати наступний вид:

– злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

– злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної безпеки України. До них відносяться: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

– злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній сферах та сфері обороноздатності. До них відноситься диверсія (ст. 113 КК);

5) під злочинами проти основ національної безпеки України необхідно розуміти, передбачені КК України, вчинені з прямим умислом і спеціальною метою суспільно небезпечні діяння (злочини), що посягають на відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України у політичній та економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності та обороноздатності держави, у сфері науково-технічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України 1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / Під заг. редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. – К. : Форум, 2001. – У 2-х ч. – С. 3–34.

3. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Схвалена Постановою Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради. — 1997. — №10. — Ст. 85.
4. Уголовное право России. Часть особенная. — М., 2004. — 869 с.
5. Дьяков С.В., Игнатов А.А., Карпушин М.Т. Ответственность за государственные преступления / С.В. Дьяков, А.А. Игнатов, М.Т. Карпушин. — М., 1988. — 157 с.
6. Курс российского уголовного права. Особенная часть. / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. — М., 2002. — 1010 с.
7. Хавронюк М.І. Злочини проти основ національної безпеки // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К. : Каннон, 2001. — С. 243-271.
8. Наумов А.В. Российское уголовное право: Курс лекций: В 3 т. — Т. 3. Особенная часть (гл. X—XXI) / А.В. Наумов. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс. Каувер, 2007. — 656 с.
9. Хавронюк М.І. Злочини проти основ національної безпеки України// Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — К. : Юридична думка, 2004. — С. 25—36.

Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика

У статті сформульовано поняття злочинів проти основ національної безпеки України. Пропонується авторське визначення родового об'єкта цих злочинів, їх загальної характеристики.

Ключові слова: злочини, основи національної безпеки, система злочинів, класифікація злочинів.

Матвейчук В.К. Преступления против основ национальной безопасности: понятие и общая характеристика

В статье сформулировано понятие преступлений против основ национальной безопасности Украины. Предлагается авторское определение родового объекта этих преступлений, их общая характеристика.

Ключевые слова: преступления, основы национальной безопасности, система преступлений, классификация преступлений.

Matviychuk V.K. Crimes against the foundations of national security: the concept and general characteristics

The article defines the concept of crimes against the foundations of the national security of Ukraine. The author's definition of a generic object of these crimes their general characteristics.

Keywords: crime, the basis of national security, the system of crime, the classification of crimes.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2013.